

STANISLAV ŽAŽA

K VYJADŘOVÁNÍ VNITŘNÍCH STAVŮ, PROŽITKŮ, EMOCÍ AP. V RUŠTINĚ

Důležitou součástí mezilidské komunikace je vyjadřování různých vnitřních stavů, prožitků, emocí apod. Mohou to být stavy soustředěné převážně na osobu jejich samotného nositele (proživatele), a to z jeho hlediska pozitivní (spokojenost, klid, pohoda, radost, veselí, vzrušení ap.), nebo negativní (nespokojenost, neklid, napětí, úzkost, strach, hrůza, smutek, zoufalství ap.) jednak stavy vyplývající výrazněji z aktuálního vztahu proživatele k jeho okolí, ke spolubesedníkovi, popř. k jiné osobě (zájem, lhostejnost, rozpaky, soucit, nadšení, odpor, rozhořčení, hněv ap.).

Způsoby, jimiž se tyto subjektivní vztahy vyjadřují, jsou v ruštině i v češtině značně různorodé. Lze je vyjadřovat celou škálou různých výrazových prostředků – od explicitního užití lexikálních prostředků přímo charakterizujících jednotlivé druhy těchto stavů přes různé konvenční syntaktické konstrukce, emocionální modifikace neutrálních struktur, kombinace prostředků jazykových s nejazykovými apod. až po způsob zcela implicitní, jakým je pouhé obsahové zaměření výpovědi, z něhož druh emoce vyplývá. Srov. GREPL 1967, GREPL-KARLÍK 1988.

V této stati se zaměřujeme jen na některé způsoby takového vyjádření, a to především na lexikální, popř. lexikálně-syntaktické útvary v rámci jednoduché věty. Jde nám v první řadě o konfrontaci ruských výrazů s jejich českými ekvivalenty. Za nejčastější lze považovat tyto typy konstrukcí:

A. Proživatel, tj. mluvčí nebo jiná osoba, vystupuje jako subjekt daného stavu. Predikát pak bývá vyjádřen (a) plnovýznamovým slovesem, popř. slovesně jmenným spojením, označujícím druh, projev emoce (nebo i fyzický stav doprovázející emoci), nebo (b) sponou s adjektivem nebo participiem (zpravidla ve jmenném tvaru), nebo (c) substantivem v předložkovém pádě, charakterizujícím druh emoce. Podnět vyvolávající emoci je tu často vyjádřen spojením от + genitiv:

(a) я радуюсь (*ego usneham*) *raduji se//mám radost z...*, он восторгается (*ee nešem*) *je uchvácen*, он восхищается (*ee golosom*) *je umesen*, они

наслаждаются (закатом солнца) *kochají se*, Витя стесняется (дядю) *stydí se*, люди боятся (инфляции) *strašat se* (смерти) *bojí se//mají strach z*, пугаются (взрывов) *děsí se výbuchů*, бабушка трепещется (за внука) *chvěje se o*, она волнуется *je znepokojena/vzrušuje se//rozčiluje se*, мама беспокоится, тревожится (о дочери//за дочь) *obává se o*, прихожу в ужас (от мысли, что будет) *děším se pomyslet*, прихожу в отчаяние *propadám zoufalství*, испытываю радость *prožívám radost//raduji se*, волнение *pocituji vzrušení*, она дрожит, трепещет от страха *třese se, chvěje se strachem*; бабушка жалеет (ребенка) *lituje (o) ztracenou mládost* *rtoutí se nad*, *želí*, брат сочувствует (другу) *(sou)cítí s*, он сердится (на сестру) *zlobí se*, альпинист пренебрегает (жизнью) *pohrdá*, мы интересуемся (искусством) *zajímáte se o...*

(b) он весел, грустен; я расстроен (печальными известиями) *rozladěn, zarmoucen*, она взволнована (его словами) *rozrušena, rozčilená*, отец огорчен (твоим поведением) *roztrpčen, zarmoucen*, она отчаянна *zoufalá*, я рад (вам видеть) (že) *vás vidím (вашему приезду // что вы приехали) že jste přijel(a)*, Саша безразличен (к девушкам) *lhostejný k/vůči (к девушкам lhostejný dívkám)*, он равнодушен (к сладостям) *nestojí o sladkosti*, чуть жив от испуга *bez sebe leknutím...*

(c) он в хорошем, дурном настроении *v dobré, špatné náladě, má...*, в возбужденном настроении *v ráži*, я не в настроении *nemám náladu, nejsem ve své kůži*, в хорошем, дурном расположении *dobře, špatně naladěn*, в подавленном состоянии *sklíčen*, он в восторге от нее *je z ní u vytržení*, директор в ударе *v ráži//ve formě*, Ирина была на седьмом небе *v sedmém nebi*, дядя в мажоре *má dobrou náladu* в миноре *má smutnou n., je na měkko*, бабушка была в ужасе *zděšená* в отчаянии *zoufalá* в изумлении *užaslá*, Витя в замешательстве *v rozpacích (zmatený, rozpačitý)* в недоумении *na/v rozpacích (co si myslet)* в нерешительности *na/v rozpacích (co říci, udělat)*; мальчик был без памяти от страха *bez sebe strachem*, он был все под страхом *stále ve strachu, v úzkosti*, шеф вне себя от злости *bez sebe zlostí*; сердце//душа (у меня) не на месте *nemám klid, jsem znepokojena, jsem celá pryč//nesvá*.

B. Proživatel vystupuje jako objekt. Patří sem především ty konstrukce s některými predikáty typu A, v nichž je vyjádřen jako subjekt působitel, impuls stavu: меня радует ваш приезд *mám radost z*; его огорчает *zarmoučuje*, тревожит *znepokojuje*, восхищает *uchvacuje, naplňuje obdivem*, приводит в отчаяние *uvádí v zoufalství...* ваше выступление; мне надоедает его доклад (*otravuje*).

Poněkud jiného druhu jsou konstrukce, v nichž je subjektem explicitně vyjádřený příznak stavu: меня охватывает страх *jímá mě strach/hrůza*, им овладела радость *zmocnila se ho radost*, на него напала тоска *přepadl ho stesk*, ее зло берет/взяло *chytá ji/popadl ji vztek*.

C. Časté jsou v ruštině útvary jednočlenné typu *ee тянуло к нему vábilo ji to//пřítahovalo ji to к němu*, *меня так и подталкивает//подмывает//подбивает так mě to pudí (nutká, ponouká)*; *его так и проняло страхом krev mu ztuhla v žilách*. Význačnou úlohu tu hrají zvratná slovesa, vyjadřující spontánnost děje (мне взгрустнулось *zastesklo se mi*, ему дремлет *jde na něho spaní*), často však zejména vnitřní nedostatek dispozice k ději мне сегодня не поется *nemám dnes náladu na zpěv//chut' ke zpěvu* детям не сидится на одном месте *děti nemají stání//nevydrží na jednom místě* apod. Srov. podrobněji MRÁZEK 1956.

D. Příznačné pro ruštinu jsou však zejména konstrukce s predikativními adverbii, v nichž je proživatel vyjádřen jako tzv. nepřímý subjekt v dativu (k termínu srov. RUSKIJ 1982). Místo dativu stává někdy výraz na duše//на сердце *y + genitiv proživatele*. Některé ze zde uvedených konstrukcí mají přímé ekvivalenty; čeština tu však dosti často sahá k vyjádření dvojčlennému. Např.: мне было легко, тяжело, нам весело, грустно, мне что-то жутко *je mi nějak úzko*, нам всем было жутко *všem nám bylo strašně*, ей скучно *nudí se*, нам жаль (hov. жалко) *ee//нам за нее больно je nám jí líto*; мне перед ней очень неловко *je mi před ní trapně//mám před ní trapný pocit*, мне за него неудобно *je mi за něho trapně*, Петру было неудобно в этом городе *P. se necítil v tom městě volně*, мне сейчас больно и горько *cítím teď bolest a hořkost//trpkost*, у него на душе тепло *hřeje ho to u srdce, má hřejivý pocit v duši*, легко на сердце от песни веселой *lehko je (člověku) s veselou písní* у него нехорошо на душе *není mu lehkou (u srdce)*, něco ho tísní, на душе у меня тошно, *je mi těžko*, неспокойно, тревожно *nemám klid, cítím neklid, je mi úzko*; Вере было непривычно и тревожно *V. se cítila nezvykle a pocitovala neklid*; нам очень грустно, что бы нас покидаете *velice nás rmoutí//je nám velice líto, že nás opouštíte*, студентке было одиноко и страшно *s. se cítila osamělá a měla strach*; мне стало невтерпеж//невмоготу (hov.) *bylo to už k nevydržení, nad mé síly, nesnesitelné*; как тебе не стыдно//совестно! *že se nestydíš!* Zcela konvenční je formule очень приятно *těší mě* (při představení).

Existuje i řada podobných konstrukcí, které obsahují predikativum + infinitiv. Od předcházejících se liší tím, že označují psychický (psychofyzický) stav nikoli sám o sobě, ale se zřením k ději vyjádřenému infinitivem (ten má blízko k určení zřetelovému): Ей было совестно целовать его при людях. *Bylo jí стыдно//hanba líbat ho před lidmi*. Panova – Радостно вот такую весточку получить. *Je radostné//milé//milo dostat takovouhle zprávičku*. Privalov – Жаль мне смотреть на нее. *Je mi líto se na ni dívat // mi jí líto, když...* A. Ostrovskij – Хорошие сведения о тебе. Приятно слышать. *Pěkné zprávy o tobě. To rád slyším.* – Вам, может быть, неудобно обо всем рассказывать. *Vám je možná nepřijemné o tom všem vyprávět.* – Служить бы рад – прислуживаться тошно. *Sloužil bych rád, ale služбиčkovat se mi hnusí//je mi odporné*. Gribojedov

Pozn.: U takových predikativ je často sporné jejich slovnědruhové zařazení (adverbium? adjektivum?) a v souvislosti s tím i členitost konstrukcí tyto výrazy obsahujících.

Na místě predikativa je ve stavových konstrukcích možný i jiný funkčně ekvivalentní výraz. Vzácné je zde citoslovce: Там ему лафа *tam je mu hej*. Izolovaná je rovněž konstrukce s předložkovým pádem substantiva, typu ему было не до + gen., vyjadřující nedostatek zájmu o něco, dispozice k něčemu. Uplatňuje se však poměrně hojně a vykazuje zajímavé diferenční rysy proti češtině, která ji zná také. V každém z obou jazyků je totiž omezena faktory vzájemně zčásti odlišnými.

V ruštině toto omezení zasahuje jednak do oblastí opozice klad/zápor (konstrukce obsahuje vždy částečnou negaci), jednak do vlastní sémantiky: vyjadřuje se tu nedostatek vztahu proživatele k něčemu „hodnotnému“, co za pozornost stojí, např. ему было не до шуток, не до стихов, не до разговоров, не до девушек apod. Nejsou však možná spojení se jmény označujícími jev „nehodnotný“, nehodný zájmu ap., např. *не до плача, *не до слез, *не до грусти apod.

Čeština naproti tomu nezná omezení na útvary negativní, srov. *bylo mi do smíchu* мне хотелось смеяться//я готов был рассмеяться//я чуть было не рассмеялся, *bylo jí do tance* она готова была прыгать от радости, *je mi do zpěvu* мне хочется петь. V zásadě pak neplatí ani omezení na „hodnotné“ jevy, srov. *bylo jí do pláče, do breku, do nadávání* она готова была заплакать//расплакаться, выругаться apod. Zato však jsou české konstrukce limitovány tak, že jejich základem mohou být jen deverbativa (nebo aspoň jména jim blízká), vyjadřující stav proživatele (většinou radost nebo smutek): *bylo/nebylo mu do smíchu, do zpěvu, do tance, do řeči, do pláče, do žertů, do hádky* apod. Okazionálně lze užít i dalších slov, nejčastěji substantiv verbálních: *bylo/nebylo mu do veršování, skotačení, kouření...* Vyloučeny jsou však případy typu ему было не до книжек, не до гитары, не до меня, не до правописания... Zde je nutný jiný ekvivalent. Srov.: Нам всем было не до разговоров. *Nikomu z nás nebylo do řeči.* – Ирине не до шуток. *Ireně není do žertů.* Avšak: Но нам в этот момент не до грамматики было. *Ale мы jsme в ту chvíli neměli na gramatiku kdy.* Privalov – Не до того было и тресту и Дусе. *Na to* (tj. na opravu zařízení) *neměl kdy ani trast, ani Dusja.* Panova – Мне не до этого, отстань! *Ted' mě to nezajímá//ted' na to nemám kdy//náladu, dej pokoj!* – Но мне было не до шуток водителя. *Ale já jsem neměl na řidičovy žerty náladu* (deverbativum шутки se zde nevztahuje k proživateli, proto není možný ani zde doslovný ekvivalent).

V ruštině se vyskytují i konstrukce s elipsou dativu. V češtině je zpravidla nutno je transformovat: Теперь не до шуток! *Ted' přestává legrace // ted' to není k smíchu!* – Отдохните с дороги! Не до разговоров теперь, завтра поговорим. *Odpočiňte si po cestě! Ted' není nálada na řeči, promluvíme si zítra.* Privalov – С тобой не до смеха. *S tebou není člověku do smíchu.*

Čeština zná ještě některé sémanticky příbuzné konstrukce, a to s předložkami *k* a *na*. Ruské responze jsou rozmanité: *bylo tu až k slzám* – он был тронут до слез, *je mi až k zlosti* – досада меня берет, *je mi na omdlení* – мне дурно//я теряю сознание (x *je tu na omdlení* здесь очень душно, можно в обморок упасть).

Pro ruštinu není ve funkci predikativa typický ani srovnávací obrat, srov.: *bylo tu jako nahému v trní* он чувствовал себя как на углях//как карась на сковородке; *bylo jí jako v nebi* она была на седьмом небе.

LITERATURA

- BAUER, J. – MRÁZEK, R. – ŽAŽA, S.: Příruční mluvnice ruštiny. Praha 1979³.
 БЕЛИЧОВА, Е. (BĚLIČOVÁ, H.) : О теории функциональной грамматики. Вопросы языкознания 1990, 2, с. 64–75.
 БОНДАРКО, В. А.: Функциональная грамматика. Ленинград 1984.
 Česko–ruský slovník. Red. L. V. Kopeckij, J. Filipce. O. Leška. Praha – Moskva 1976.
 GREPL, M.: Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi. Brno 1967.
 GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1979².
 Mluvnice češtiny 3. Skladba. Praha 1987.
 MRÁZEK, R.: K jednočlenným větám. In: Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české I. Praha 1956, s. 7–79.
 Rusko–český slovník. Red. L. V. Kopeckij a O. Leška. Praha–Moskva 1978.
 Русская грамматика. Под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. Москва, 1990.
 Русский синтаксис в сопоставлении с чешским. Red. M. Kubík. Praha 1982.
 ZIMEK, R.: Sémantická výstavba věty. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica 44. Praha 1980.

K VYRAŽENÍU VNUTŘENNEHO SOSTOJÁNÍ, ЭМОЦИЙ, ПЕРЕЖИВАНИЙ И Т. П. В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Важным компонентом человеческой коммуникации является выражение разных видов внутреннего состояния, эмоций, переживаний человека. Одни из них касаются самого испытывающего лица (с точки его зрения они могут быть положительными: удовлетворенность, спокойствие, радость, веселье и т. п., – или отрицательными: недовольство, тревога, боязнь, отчаяние и др.), другие вытекают из отношения испытывающего лица к его окружению, к собеседнику или к другому лицу (интерес, восторг, равнодушие, смущение, сочувствие, отвращение, гнев и др.).

Способы выражения этих субъективных состояний в русском и чешском языках расходятся. Если оставить в стороне разные косвенные способы выражения, а также эмоциональные конструкции, то можно установить следующие главные типы подобных выражений:

1. Испытывающее лицо выступает в качестве субъекта данного состояния. Напр.: *я радуюсь, восхищаюсь (jsem uchvácen), наслаждаюсь (kochám se), он восторгается (je unesen)* и мн. др.; *я весел, грустен (zarmoucen, roztrpčen), я рад вас видеть (jsem rád, že*

vás vidím) и мн. др.; он в хорошем, дурном настроении (*má dobrou, špatnou náladu*), он в ужасе (*je zděšen*), она без памяти от страха (*je bez sebe strachem*) и мн. др.

2. Испытывающее лицо является объектом состояния. Напр.: *меня радует* (*těší mě, působí mi radost*), *огорчает* (*rtouí mě, působí mi bolest*), *приводит меня в отчаяние* (*uvádí mě v zoufalství*) и мн. др.

3. Типичны для русского языка односоставные конструкции с предикативным наречием и дательным испытывающего лица. В чешском языке им часто соответствуют двусоставные конструкции: *мне жутко* (*je mi úzko*), *скучно* (*nudím se*), *мне сейчас больно и горько* (*citím teď bolest a trpkost*), *как тебе не стыдно!* (*že se nestydiš!*) и мн. др.

Описываются также конструкции с предикативным наречием и инфинитивом: *приятно слышать* (*to rád slyším*), *жаль мне смотреть на нее* (*je mi jí líto, když se na ni dívám*), – а также конструкции с функциональным предикативом типа *мне не до пеня* (*není mi do zpěvu*), *мне не до книг* (*netám náladu na knihu*), содержащие интересные отличительные черты в сопоставляемых языках.